ՀՍՍՌ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԿԱԴԵՄԻԱ
Մ. ԱԲԵՂՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

ԵՐ. ՏԵՐ-ՄԻՆԱՍՅԱՆ

Մ. ԱԲԵՂՅԱՆԻ ԿՅԱՆՔՆ ՈՒ ԳՈՐԾԸ

Առանձնատիպ «Գրական-բանասիրական հետախուզումներ» ժողովածուի առաջին գրքից

ՀՍՍՌ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԿԱԴԵՄԻԱՅԻ ՀՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆ
ԵՐԵՎԱՆ 1948

14639
891.99(0)
Ս-46

ՄԱՆՈՒԿ ԱԲԵՂՅԱՆ
(1865—1944)

Գործ նկարիչ Մենք Աբեղյանի

ՀՍՍՌ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԿԱԴԵՄԻԱ
Մ. ԱԲԵՂՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

ԵՐՎԱՆԴ ՏԵՐ-ՄԻՆԱՍՅԱՆ

ՄԱՆՈՒԿ ԱԲԵՂՅԱՆ

(1865—1934)

Մանուկ Աբեղյանը ծնվել է 1865 թվի մարտի 17-ին Հին Նախիջևանի Աստապատ գյուղում։ Նրա ծնողները եղել են անգրագետ, բայց ուսման ու գիտության հարգը ճանաչող ու գնահատող գյուղացիներ։ Նա իր սկզբնական կրթությունը ստացել է իրենց գյուղում, ապա 1876 թվին մտել է Էջմիածնի Գևորգյան ճեմարանի դպրոցական բաժինը, որը 1882 թվին ավարտելուց հետո ընդունվել է նույն ճեմարանի լսարանական բաժինը։ Գևորգյան ճեմարանի լիակատար դասընթացը նա ավարտել է 1885 թվին։ Այդ ժամանակներից էլ հենց սկսվում է Մանուկ Աբեղյանի գրական-գիտական և մանկավարժական գործունեությունը, որի գործունեության առաջին էտապը վերջանում է 1893 թվականին, երբ 28 տարեկան Մանուկ Աբեղյանն ուղևորվում է արտասահման՝ գլխավորապես Գերմանիա և կարճ ժամանակով Ֆրանսիա՝ ուսման ու գիտության մեջ կատարելագործվելու համար։ 1893—1898 թվականները նա անց է կացրել Եվրոպայում, որտեղ իբրև բանասիրության և գրականության ուսանող սովորել է Ենայի, Լայպցիգի, Բեռլինի և Փարիզի հավալսարաններում. միաժամանակ լսել է նաև լեզվաբանական դասախոսություններ։ Մանուկ Աբեղյանն ուսումն ավարտել է 1898 թվին և Ենայի համալսարանում ավարտական քննություն տալով՝ ստացել է փիլիսոփայության դոկտորի աստիճան, ներկայացնելով որպես դիսերտացիա իր «Der Armenische Volksglaube»—«Հայ ժողովրդական հավատքը» աշխատությունը, որը մինչև այսօր էլ չի կորցրել իր գիտական արժեքը և կարող է օրինակ ծառայել նման աշխատությունների համար թե իր կառուցվածքով և թե կատարմամբ։

1898 թվին Մանուկ Աբեղյանը վերադառնում է հայրենիք և անմիջապես հրավիրվում Գևորգյան ճեմարանի հայոց լեզվի և գրականության դասատու։ Սրանով սկսվում է նրա կյանքի ու գիտական-մանկավարժական գործունեության երկրորդ, շատ կողմերով նշանակալից ու բեղմնավոր էտապը։ 1898—1914 թվականները—ամբողջ 16 տարի Մանուկ Աբեղյանը ուսուցիչ է եղել Գևորգյան ճեմարանում, այդ հիմնարկի գործունեության ամենափայլուն տարիներին և մեծ մասամբ այնպիսի մարդկանց հետ միասին, որոնք նույնպես մեծ անուն ու հեղինակություն էին վայելում իրենց գործունեության ասպարեզներում. դրանցից միայն մի քանիսի անունները տալու համար հիշատակենք հռչակավոր բանասեր Կարապետ Կոստանյանին, խոշոր գիտնական Կարապետ վ. Տեր-Մկրտչյանին, անզուգական երաժշտագետ Կոմիտասին, ականավոր բանասեր Գարեգին վ. Հովսեփյանին, բանաստեղծ Հովհաննես Հովհաննիսյանին, հայտնի մանկավարժ Սեդրակ Մանդինյանին, հետագայում ակադեմիկոս դարձած Հակոբ Մանանդյանին, ՀՍՍՌ Գիտությունների Ակադեմիայի իսկական անդամ Հր. Աճառյանին, Ստեփան Կանայանին, հայտնի հրապարակախոս և գրականագետ Մինաս Բերբերյանին, արվեստի վաստակավոր գործիչ Գարեգին Լևոնյանին և այլն, և այլն։ Եվ այս փայլուն կաճառի մեջ առաջնակարգ տեղերից մեկն էր գրավում Մանուկ Աբեղյանը։

Լինելով պահանջկոտ դեպի իր անձն ու գործը՝ Մանուկ Աբեղյանը նույնը պահանջում էր նաև իր աշակերտներից ու ուսանողներից։ Առանձնապես ուսանելի էին և արդյունավետ նրա հայոց գրականության սեմինարները ճեմարանի լսարանական բաժնում։ Այդ սեմինարներում նա իր աշակերտներին խրկապես սովորեցնում էր աշխատել հեղինակների և գրքերի վրա, գրական-գեղագիտական վերլուծություններ կատարել, ջոկել գլխավորը երկրորդականից, ուշադրությունը կենտրոնացնել հիմնականի վրա։ Նա ստեղծեց երիտասարդ աշակերտների մի սերունդ, որոնք նրանից ուսածը դնացին ուսուցանելու հայ երիտասարդներին. և մինչև այսօր էլ հայոց դպրոցներում հայոց լեզվի ու գրականության լավագույն ուսուցիչներից շատերը Մանուկ Աբեղյանի աշակերտներն են։

Բայց Մանուկ Աբեղյանը իր գործունեության այս շրջա-

նում միայն ուսուցիչ չէր, այլ նաև հայոց լեզվի ու գրականության վերաբերյալ հարցերի ակնավոր հետազոտող ու լուսաբանող։ Այս շրջանում են գրվել ու լույս ընծայվել նրա կարևորագույն երկերից մի քանիսը, ինչպիսիք են.

ա) «Հայ ժողովրդական առասպելները Մովսես Խորենացու Հայոց պատմության մեջ»—Վաղարշապատ 1900, որ նախ լույս տեսավ «Արարատ» ամսագրի մեջ շարունակելի հոդվածների ձևով, ապա նաև առանձին գրքով իբրև արտատպություն «Արարատ»-ից։

բ) «Հազար ու մի խաղ», 2 տետր (Կոմիտասի հետ), Վաղարշապատ 1900—1904։

գ) «Ժողովրդական խաղեր» (Երգերի ուսվածք), Վաղարշապատ 1905։

դ) «Հայ ժողովրդական վեպ», Թիֆլիս 1908։

ե) «Աշխարհաբարի հոլովները», Վաղարշապատ 1908։

զ) «Հայցական հոլովը», Վաղարշապատ 1909։

է) «Ուրվագծեր հայոց գրականության պատմության», «Արարատ» 1908—1912։

ը) «Շարականների մասին» ուսումնասիրություն, «Արարատ» 1912։

թ) «Աշխարհաբարի շարահյուսությունը», Վաղարշապատ 1912։

ժ) «Խորենացու Հայոց պատմությունը» 34 ձեռագրերի բաղդատությամբ և ընդարձակ հառաջաբանով (Ս. Հարությունյանի հետ միասին), 1913։

ժա) «Մեր ուղղագրության մասին», «Արարատ» 1913, և այլն, և այլն։

Եվ աշակերտների ու ուսանողների կողմից հարգված ու սիրված բազմամյա արդյունավետ ուսուցիչը, հայոց լեզվի ու գրականության վերաբերյալ բազմաթիվ գրվածքների հեղինակ ակնավոր գիտնականը 1914 թվի կեսին Գևորգ 5-րդ կաթողիկոսի հատուկ կոնդակով արձակվեց ճեմարանի ուսուցչի պաշտոնից և ընդմիշտ հեռացավ Էջմիածնից։ Հատկանշական է, որ Մանուկ Աբեղյանին ճեմարանից արձակողը նույն այն կաթողիկոսն էր, որը 1913 թվականին Կոստանդնուպոլսից Էջմիածին եկած և այնտեղ մնալու մտադրություն ունեցող, Մանուկ Աբեղյանի հետ

տարիներ աշխատած հանճարեղ երաժիշտ Կոմիտասին ընդունել էր «Երբ ես եկել, երբ ես գնում» հարցերով։

1914 թվականի կեսերին Մանուկ Աբեղյանն ուղևորվեց Թիֆլիս, որտեղ նա մնաց 5 տարի։ Այս շրջանը կարելի է նրա գործունեության 3-րդ էտապը համարել։ Առաջին համաշխարհային պատերազմի տարիներն էին։ Մանուկ Աբեղյանի գործունեությունը այնպիսի պայմանների և այնպիսի շրջանակների մեջ էր դրված, որ նրա կարողություններն ու հնարավորությունները չէին կարող փոքր ի շատե ծավալվել և նրան հոգեկան մխիթարություն ու բավարարություն պատճառել։ Թիֆլիսում նա զբաղված էր ուսուցչությամբ Ներսիսյան և Հոմենանյան դպրոցներում, բայց նաև պետական գիմնազիաներում, որտեղ նա գործ ուներ գերազանցապես հայ այլասերված բուրժուազիայի երես առած զավակների հետ, որոնք արհամարհում էին հայ ժողովրդին ու նրա լեզուն ու գրականությունը։

Այս վիճակին միանգամայն համապատասխան՝ մենք Մանուկ Աբեղյանի կարևորագույն երկերի ցանկում չենք պատահում այնպիսի մի գրվածքի, որ այս շրջանի նրա գործունեության հետ կապված լիներ. 1917 թվին լույս է տեսել նրա «Ընդհանուր տեսություն հայոց բանաստեղծության» գրվածքը, իսկ «Համբավարեր»-ում 1918 թ. տպված է մի համառոտ հոդված «Հայոց տաղաչափության մասին»։ Միակ խոշոր երկը, որ այս շրջանում, 1916 թվին, տպվել է «Ազգագրական հանդես»-ում, «Գրիգոր Նարեկացի» վերնագրով ուսումնասիրությունն է, որը, սակայն, գալիս է նրա ճեմարանական գործունեության շրջանից։

Բարեբախտաբար այս շրջանը շուտ է վերջանում. ավարտվում է առաջին համաշխարհային պատերազմը, Հայաստանում հաստատվում է սովետական իշխանություն, և մենք այնուհետև Մանուկ Աբեղյանին գտնում ենք Երևանում, իր ամբողջ գործունեությամբ սերտորեն շաղկապված հարազատ ժողովրդական իշխանության հետ։ Սկսվում է Մանուկ Աբեղյանի գիտական և դասախոսական գործունեության վերջին, ամենաբեղմնավոր էտապը Սովետական Հայաստանում, Երևանում, մեր Պետական Համալսարանում ու Գիտությունների Ակադեմիայում։

Նրա այս էտապի գործունեության մասին գեթ մոտավոր

պաղատիր տալու համար անհրաժեշտ ենք համարում նշել միայն հետևյալը՝ առնելով նրա ինքնակենսագրությունից.

1. Լուսժողկոմի կարգադրությամբ 1921 թվին հրապարակական զեկուցում է կարդացել հայոց լեզվի ուղղագրության ռեֆորմի մասին։ Այս զեկուցման հիման վրա կատարվել է հայոց լեզվի ուղղագրության ռեֆորմը։

2. Նույն թվին կարգվել է ուսուցիչ ռազմական դասընթացներում և հետո ռազմական դպրոցում։

3. 1921 թ. կարգվել է դոցենտ Երևանի Համալսարանում, որտեղ և 1923—1925 թ. թ. վարել է նաև գրական-պատմական ֆակուլտետի դեկանի պաշտոնը։

4. 1924 թվին եղել է Կովկասի Կարմրադրոշ Բանակի Ռազմա-Հեղափոխական Խորհրդին կից կազմված թարգմանչական հանձնաժողովի անդամ։

5. 1925—1930 թ. թ. եղել է ՀԽՍՀ Գիտության և Արվեստի Ինստիտուտի Խորհրդի նախագահ։

6. 1930—1936 թ.թ. նախագահության անդամ ՀԽՍՀ Գիտությունների Ինստիտուտի, ապա Կուլտուրայի Պատմության Ինստիտուտի, Պատմության և Գրականության Ինստիտուտի և այլն։

7. 1926 թ. հաստատվել է Երևանի Պետհամալսարանի պրոֆեսորի պաշտոնում։

Աբեղյանի գործունեությունն ըստ արժանվույն գնահատվել է թե գիտական հասարակայնության և թե պետական օրգանների կողմից։ Այսպես՝ նա 1935 թ. ստացել է գիտության վաստակավոր գործչի պատվանուն։ Նույն թվին ստացել է նաև ֆիլոլոգիական գիտությունների դոկտորի աստիճան honoris causa—առանց դիսերտացիա պաշտպանելու, լոկ իր ունեցած գիտական աշխատությունների հիման վրա։

1940 թվին ստացել է ՀՍՍՌ Գերագույն Սովետի Նախագահությունից Պատվո գիր։ Իսկ 1943 թվին հաստատվել է ՀՍՍՌ Գիտությունների Ակադեմիայի իսկական անդամ։

Թեև Մանուկ Աբեղյանը աչքերի հիվանդության պատճառով 1931 թվին հրաժարվել է Պետական Համալսարանի պրոֆեսորի պաշտոնից և անցել է կենսաթոշակի, բայց և այնպես առաջվա եռանդով ու տոկունությամբ շարունակել է աշխատել ինստիտուտներում և զանազան հանձնաժողովներում։ Բավական-

է այս առթիվ միմիայն հիշատակել, որ նա գործոն մասնակցություն է ունեցել «Սասունցի Դավիթ» վեպի 1000-ամյա հոբելյանի կատարման հանձնաժողովի աշխատանքներին, նրա առաջարկությամբ որոշվել է 1000-ամյակը և կազմվել վեպի համահավաք տեքստը։

Բայց Մանուկ Աբեղյանը մասնակցել է ոչ միայն գիտական հիմնարկների աշխատանքներին, այլ աշխույժ գործունեություն է ցուցաբերել նաև մեր երկրի հասարակական և պետական կյանքում։ Այս ուղղությամբ պետք է անշուշտ հիշատակել, որ նա 1927 թվին ընտրվել է Երևանի Քաղխորհրդի անդամ. 1925 թվին ընտրվել է ՀՍԽՀ Կենտրոնական Գործադիր Կոմիտեի անդամ, ապա շարունակ վերընտրվել է, իսկ վերջին տարիներին ընտրվել է նաև Անդրկովկասյան Կենտր. Գործ. Կոմիտեի անդամ։ 1932 թվին նշանակվել է նախագահ ԿԳԿ-ի նախագահության կից կազմված «ՀՍԽՀ բնակավայրերի ճշտման և ձևավորման հանրապետական հանձնաժողովի»։ Բացի այս բոլորից նրան հանձնարարվել է կազմել «Ռուս-հայերեն ռազմական բառարան» և շատ ուրիշ կարևոր գործեր։ Կարելի է առանց սխալվելու ասել, թե չի եղել Հայկ. ՍՍՌ մեջ որևէ կարևոր մշակութային գործ, որին մասնակից եղած չլինի մեծանուն գիտնականը և յուրովսանն օժանդակած այդ մշակույթի բարձրացմանը և վերելքին։

Չնայելով որ մեր բերած այս համառոտ ցուցակից արդեն կարելի է մակաբերել, թե ինչպիսի հսկայական օգտաշատ գործունեություն է ունեցել Մանուկ Աբեղյանը հիշատակված բոլոր ասպարեզներում, բայց և այնպես պատկերը լրիվ չի լինի, եթե չմատնանշենք նաև այն հանգամանքը, որ նա թե նախասովետական և թե սովետական շրջանում եռանդուն կերպով աշխատակցել է նաև բազմաթիվ պարբերական հրատարակություններին, ինչպիսիք են՝ նախասովետական շրջանում—«Նոր Դար», «Մուրճ», «Արարատ», «Ազգագրական հանդես», «Համբավաբեր», «Հորիզոն», «Ժողովուրդ» և սովետական շրջանում՝ «Խորհրդային Հայաստան», «Նորք», «Հայաստանի Գիտական Ինստիտուտի տեղեկագիր», «Պետհամալսարանի գիտական տեղեկագիր», «Արմֆանի տեղեկագիր», «Հայկական ՍՍՌ Գիտությունների Ակադեմիայի տեղեկագիր» և այլն։ Ամիսներ շարունակ վարել է նաև

«Նոր Դարի» խմբագրությունը, մասնակցել է թատերական և այլ հասարակական գործերի, եղել է հիմնադիր Կովկասի հայ ուսուցիչների արհեստակցական միության Էջմիածնի գավառի ճյուղի և տարիներ շարունակ այս ճյուղի վարչության նախագահը, հրապարակական դասախոսություններ է կարդացել Էջմիածնում, Թբիլիսիում, Բագվում, Երևանում և այլն և այլն։ Հիշատակենք նաև, որ Մանուկ Աբեղյանն իր ուժերը փորձել է նույնիսկ ինքնուրույն բանաստեղծության և թարգմանության մեջ։

Բայց Մանուկ Աբեղյանի բեղմնավոր գործունեությունը սրանով չի վերջանում, մինչև անգամ կարող ենք ասել, սա չի ընդգրկում նրա գործունեության բուն կորիզը, որովհետև Մանուկ Աբեղյանը առաջին հերթին և ամենից առաջ խոշոր գիտնական էր։ Մենք համառոտակի թվեցինք Մանուկ Աբեղյանի գրվածքներն ու հրատարակությունները նրա գործունեության առաջին և երկրորդ էտապներում, նախասովետական շրջանում։ Սովետական շրջանում է՛լ ավելի աչքի ընկնող և խոր բնույթ են ստանում նրա բազմակողմանի ուսումնասիրությունները. Այս շրջանում է հենց, որ նա մեկը մյուսի հետևից գրել ու լույս է ընծայել իր կարևորագույն գործերը—«Հայոց լեզվի տեսությունը», «Հին գուսանական ժողովրդական երգերը», «Հայոց լեզվի տաղաչափությունը», «Սասնա ծռերը», «Վիշապները», «Կորյունը» և վերջապես «Հայոց հին գրականության պատմության» երկու հատորը։ Այս շրջանում, ինչպես Աբեղյանն ինքն է ասում իր ինքնակենսագրության մեջ, նա աշխատել է վերջացնել իր կիսատ մնացած գիտական գործերը։

Անցնելով Մանուկ Աբեղյանի գիտական գործունեության ու գրվածքների հակիրճ բնութագրմանը, պետք է ասենք, որ Մանուկ Աբեղյանի գիտական միտքը և նրա տված արգասիքներն ընթանում են ընդհանրապես չորս հիմնական ուղիներով—բանասիրության և բնագրերի հրատարակության գծով, հայոց լեզվի և նրա տեսության գծով, ֆոլկլորի գծով և վերջապես՝ հայոց գրականության պատմության գծով։

1. Բանասիրության և բնագրերի հրատարակության գծով նրա ամենակարևոր աշխատությունը Սեթ Հարությունյանի աշխատակցությամբ 34 ձեռագրերի համեմատությամբ կազմված Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» գիտական հրատա-

բակությունն է, որ լույս է տեսել 1913 թվին։ Մանուկ Աբեղյանի այս հրատարակությունը «Պատմագիրք հայոց»-ի նույն շարքից Գ. Տեր-Մկրտչյանի և Ստ. Կանայանի Ագաթանգեղոսի և նույն Գ. Տեր-Մկրտչյանի և Ստ. Մալխասյանի Ղազար Փարպեցու հետ միասին մեր բանասիրական աշխատությունների գագաթնակետն է կազմում և իրավամբ իբրև օրինակ պետք է ծառայի մեր պատմագիրների հետագա գիտական հրատարակության համար, որը ձեռնարկելը և գլուխ հանելը ՀՍՍՌ Գիտ. Ակադեմիայի Մանուկ Աբեղյանի անվան Գրականության Ինստիտուտի առաջնահերթ պարտականություններից մեկը պետք է լինի։

Մանուկ Աբեղյանի նույն տիպի երկրորդ աշխատությունն է Կորյունի «Մաշտոցի վարքը», որ նա 1941 թվին ձեռագրերի բաղդատությամբ հրատարակեց՝ կցելով նրան ընդարձակ առաջաբան և բազմաթիվ գիտական ծանոթագրություններ։ Այս հրատարակության մեծ առավելությունն այն է, որ Մանուկ Աբեղյանը Կորյունի տեղ-տեղ խրթին և դժվարըմբռնելի գրվածքը մեծ հմտությամբ և անգերազանցելի կարողությամբ ու հարազատությամբ թարգմանել է աշխարհաբար՝ դրանով հնարավորություն տալով մեր հին լեզվին անծանոթ անձերին ևս կարդալու և օգտվելու հիշյալ գրվածքից։

2. Մեծ են Մանուկ Աբեղյանի ծառայությունները նաև 2-րդ գծով, հայոց լեզվի և նրա տեսության գծով։ Այս ուղղությամբ հանգուցյալ գիտնականն ունի բազմաթիվ աշխատություններ, որոնցից կարևորագույնները թվեցինք վերևում։ Այստեղ նրա գլխավոր վաստակն այն է, որ նա տասնյակ տարիներ աշխատելով մանկավարժական ասպարեզում՝ դիտել ու պարզել է իրեն համար այն կենսական հարցերը, որոնք դժվարացնում էին հայոց հին և նոր լեզուների յուրացումն աշակերտության կողմից։ Այս դժվարությունները վերացնելու համար նա գրում և հրատարակում է աշխարհաբարի և գրաբարի քերականություններ՝ սովորողների համար մատչելի, իսկ իր մանրակրկիտ ուսումնասիրություններն այս բնագավառում վեր է ածում սիստեմատիկ տեսության—իր «Աշխարհաբարի շարահյուսության (1912) և «Հայոց լեզվի տեսության» մեջ (1931)։

3. Է՛լ ավելի նշանակալից են Մանուկ Աբեղյանի վաստակները իբրև ֆոլկլորիստ-բանասերի։ Նա առաջիններից մեկն է,

որ պարզորեն ըմբռնել է հայ ժողովրդական վեպի նշանակությունը և իբրև առաջիններից մեկն էլ գրի է առել «Սասունցի Դավիթ կամ Մհերի դուռ» ժողովրդական վեպի Մոկաց պատումը, որ և լույս է ընծայել հատուկ ներածականով «Դավիթ և Մհեր» վերնագրով (Շուշի 1889)։ Այնուհետև նա, կարելի է ասել, մինչև իր կյանքի վերջը զբաղվել է այդ վեպով. բազմաթիվ ուսումնասիրություններ է գրել նրա մասին, որոնք կենդանի հետաքրքրություն են առաջացրել մեր գրականության մեջ հայ ժողովրդական վեպի և նրա պատումների շուրջը, ուրիշները հետևել են Աբեղյանին և գրի են առել այդ պատումները (Գարեգին Հովսեփյան, Խաչիկ Դադյան, Սարգիս Հայկունի, Բագրատ Խալաթյան, Ստեփան Կանայան, Կ. Մելիք-Օհանջանյան և ուրիշներ). և եթե այսօր այդ բոլոր պատումները ի մի են հավաքված և առանձին հատորով հրատարակված են, այդ էլ մենք պարտական ենք Մանուկ Աբեղյանին և այս գործում նրա աշխատակիցներին։ Նույնիսկ «Սասնա ծռերի» 1000-ամյակի առթիվ կազմված «Սասունցի Դավիթ» ժողովրդական վեպի համահավաք տեքստի կազմության մեջ մեծ է եղել Մանուկ Աբեղյանի դերը, իսկ այդ վեպի հատկապես «Սանասար և Բաղդասար» ճյուղը նրա կազմածն է։

Ֆոլկլորի գծով Մանուկ Աբեղյանի մյուս կարևորագույն աշխատություններն են՝ ամենից առաջ նրա „Der Armenische Volksglaube“ տարաբնույթ գրվածքը, որով նա հիմք է դրել հայկական ֆոլկլորի գիտական, պատմա-համեմատական ուսումնասիրությանը, որպիսի մեթոդով հետագայում նա ինքը և նրա այդ գծով ունեցած աշակերտները շարունակել ու շարունակում են հայկական կյանքի այդ կողմի հետազոտությունն ու պարզաբանումը, ապա՝ «Հայ ժողովրդական առասպելները Մովսես Խորենացու պատմության մեջ» մեծածավալ և խիստ արժեքավոր, դարձյալ համեմատական մեթոդով կատարված ուսումնասիրությունն ընդդեմ Գրիգոր Խալաթյանի անհիմն ու բացասական քննադատության Մովսես Խորենացու վերաբերմամբ։ Կարելի է ամենայն վստահությամբ ասել, որ Մանուկ Աբեղյանի այդ հմտալից և հաճախ խիստ սրամիտ աշխատությունը շատ խոշոր դեր է կատարել և ընդմիշտ պապանձեցրել է այն բանասերներին, որոնք ամեն կողմով ուզում էին Մովսես Խորենացուն

ПА-4624
15980

կեղծարար ու սուտ պատմություններ հերյուրող դուրս բերել։ Նա վերջնականապես ապացուցել է, որ Մովսես Խորենացու կողմից հայ-ժողովրդական առասպելների օգտագործումը միանգամայն ռեալ հիմք ունի և խարսխված է հայ ժողովրդի մեջ մինչև այսօր էլ գոյություն ունեցող առասպելների ու զրույցների վրա, առասպելներ և զրույցներ, որոնք շատ մեծ չափերով հատուկ են նաև մեր հեռավոր ու մոտիկ հարևաններին։ Վերջապես, այս գծով հայ ֆոլկլորիստիկայի համար առանձնապես արժեքավոր է Մանուկ Աբեղյանի 1908 թվին լույս ընծայած «Հայ ժողովրդական վեպը»։ Զենք կարող առանց հիշատակության թողնել նաև Կոմիտասի մասնակի աշխատակցությամբ կազմած ու խմբագրած նրա «Ժողովրդական խաղիկներ» մեծ հատորը, որ լույս տեսավ 1940 թվին, ինչպես նաև նրա «Գուսանական ժողովրդական տաղեր, հայրեններ և անտունիներ» հատորը, որ լույս տեսավ նույնպես 1940 թվին։

4. Սակայն որքան էլ մեծ ու անմոռանալի են Մանուկ Աբեղյանի ծառայությունները հայագիտությանը մեր վերև մատնանշած գծերով, որոնցից ամեն մեկի վերաբերմամբ նրա վաստակները առանձին-առանձին վերցրած բավական էին մեծ գիտնականի անուն հանելու համար, այնուամենայնիվ, մեր կարծիքով, Մանուկ Աբեղյանի բուն տարերքը գրականագիտությունն էր, ավելի ճշգրիտ ասենք՝ հայոց գրականության տարբեր երևույթների բաղմակողմանի ուսումնասիրությունն ու պարզաբանումը, ինչպես նաև այդ բոլոր հետազոտությունների ու քննությունների սինթեզը՝ արդյունքը—Հայոց գրականության պատմությունը։ Հայտնի է բոլորիս, որ Մանուկ Աբեղյանի գրած Հայոց գրականության պատմության առաջին հատորը, մի ստվարածավալ, 640 մեծադիր էջերից բաղկացած գործ, լույս տեսավ անցյալ 1944 թվականին, հասցնելով հայոց գրականության զարգացման նկարագրությունը մինչև ժ դարի վերջը—Գրիգոր Նարեկացին ներառյալ։ Մի նույնպիսի հատոր էլ, առաջինի շարունակությունը, լույս տեսավ 1946 թ.։ Դժբախտաբար, ակնավոր գիտնականը չկարողացավ ամբողջապես վերջացնել այս հատորը, որը հասնելու էր մինչև 19-րդ դարու առաջին երրորդը։ Մանուկ Աբեղյանը, որ մինչև իր մահվան օրերն աշխատում էր իր կյանքի այս «զլուխ գործոցի» վրա, կարողացավ այն

հասցնել միայն մինչև ԺԴ դարի վերջերը։ Մնացածը ամփոփված է նրա արդեն հրատարակված հոդվածներից ու դասախոսությունների տետրակներից, որոնք իբրև լրացում կցված են նրա ձեռքով գրած գրականության պատմության երկրորդ հատորին։

Հայոց գրականության պատմության այս երկու հատորների մեջ լիովին ամփոփված են Մանուկ Աբեղյանի երկարամյա գրականագիտական ուսումնասիրությունների բոլոր արդյունքներն ու եզրակացությունները։ Իր այս հոյակապ երկի համար անհրաժեշտ ատաղձը նա պատրաստում էր արդեն 1898 թվականից, արտասահմանից վերադառնալուց անմիջապես հետո։ Սկսելով իր գրական-պատմական հետազոտությունները հին և նոր բանահյուսությունից՝ Աբեղյանը հաջորդաբար լույս է ընծայում «Ուրվագծեր հայոց գրականության պատմության» հետազոտությունների շարքը, գրական-քննադատական ուսումնասիրության է ենթարկում հայոց հին պոեզիայի ծագումն ու զարգացումը, ազգային վեպը, մենագրական հետազոտությունների նյութ է դարձնում եկեղեցական-հոգևոր բանաստեղծությունը՝ շարականները, Գրիգոր Նարեկացու ամբողջ ստեղծագործությունը, բազմաթիվ հակիրճ ու ընդարձակ հոդվածներ ու մենագրություններ է հրատարակում Հայոց հին գրականության պատմության ամենակենսական պրոբլեմների և շրջանների մասին։ Պետք է այստեղ հատկապես հիշատակել նրա «Հայոց հին գրականության պատմության համառոտությունը» (1923-ին), որի մեջ նա պերիոդիզացիայի է ենթարկում հայոց հին գրականությունը։ Առանձնապես արժեքավոր է նրա «Հին գուսանական ժողովրդական երգեր» (1931) ուսումնասիրությունը, որտեղ ապացուցվում է հին մինչնաղարյան և նոր երգերի փոխանցումն ու ատիճանական զարգացումը։ Վերջապես պետք է հիշատակել նրա «Հայոց լեզվի տաղաչափությունը» վերնագիրը կրող ընդարձակ ուսումնասիրությունը (1933), որի մեջ անգերազանցելի հմտությամբ և մանրագիտորեն հետազոտված է հայ տաղաչափության զարգացումն սկզբից մինչև մեր օրերը։ Ահա այսպիսի հիմնավոր նախապատրաստությունից հետո է, որ Աբեղյանն իր կյանքի վերջին տարիներին ձեռնամուխ եղավ գրելու Հայոց գրականության պատմությունը։ Թեև Մանուկ Աբեղյանից առաջ

էլ թույլ փորձեր ու ակնարկներ եղել են Հայոց հին գրականությունն ըմբռնելու իբրև ազգային ազատագրման շահերին նվիրված պայքարի գրականություն, բայց այդ փորձերն ու ակնարկները չեն հիմնավորվել ինչպես պետքն է և անցել են աննկատելի։ Մանուկ Աբեղյանն առաջինն է, որ որոշակիորեն և վճռականապես դնում և հիմնավորում է այդ խնդիրը և հին գրականության ամբողջ երկրորդ շրջանը 5-րդ դարից սկսած անվանում «Եկեղեցա-քաղաքական մաքառման գրականություն» օտարերկրյա (պարսկական, արաբական և այլն) բռնակալության դեմ, հայ ժողովրդի մղած ազատագրական դարավոր անդուլ պայքարի մի գրականություն։ Մանուկ Աբեղյանն էր, որ առաջին անգամ կարողացավ ցույց տալ վերածնության գրականության առաջացումը մեր մեջ և նրա հսկայական նշանակությունը, իբրև կրոնական նեղ աշխարհայացքից ազատագրվելու և կյանքի ու մտածողության աշխարհականացման զարգացման ու ծավալման գրականություն։ Այդ վերածնության կարապետ է անվանում նա արդեն Գրիգոր Նարեկացուն, որ, նրա կարծիքով, թեև իր էությամբ դեռ պատկանում է նախորդ շրջանին, բայց մյուս կողմից նրա մի քանի բանաստեղծությունների մեջ շնչում է արդեն վերածնությունը։

Մանուկ Աբեղյանն է դարձյալ, որ առաջին անգամ գրականության պատմության մեջ հատուկ ուշադրություն է նվիրել երկերի գեղարվեստական, էսթետիկական վերլուծությանը։ Մինչդեռ հայոց գրականության պատմություն գրող նախորդ հեղինակները, Զարբհանալյանը և ուրիշները, տալիս են մեզ հեղինակների, այն էլ գլխավորապես պատմագիրների, միայն պակասավոր կենսագրությունները, համառոտ կամ երբեմն նաև ընդարձակ շարադրում են նրանց երկերի բովանդակությունը, ապա խոսում են նրանց գրական աղբյուրների մասին, հիշատակելով նաև այդ գրքերի հրատարակություններն ու նրանց մասին եղած գրականությունը՝ համառոտ բիբլիոգրաֆիան, Մանուկ Աբեղյանը այդ բոլորից անկախ հատկապես կանգ է առնում քննարկվող երկի գեղարվեստական բնույթի վրա և իր ուսումնասիրության նյութ է դարձնում մասնավորապես բանաստեղծությունը։ Այսպես, օրինակ, խոսելով Եղիշեի կամ Փարպեցու մասին՝ Մանուկ Աբեղյանը մանրամասն կանգ է առնում նրանց

հերոսների հոգեբանական վերլուծության վրա և հատուկ պարագրաֆով ընդարձակորեն տալիս է նաև նրանց գրելու արվեստը, գրքի հորինվածքը, գեղարվեստական առանձնահատկությունները և այլն, մի բան, որ նորություն է հայոց հին գրականության պատմության մեջ և Մանուկ Աբեղյանի անկապտելի առավելությունն է։ Այս ուղղությունը Մանուկ Աբեղյանի մեջ նույնպես շատ հեռվից է գալիս։

Այսպես է ընթացել ահա Մանուկ Աբեղյանի ամբողջ կյանքն ու գիտական, մանկավարժական գործունեությունը։ Մանուկ Աբեղյանի աչքի ընկնող առավելություններից մեկն էլ այն է, որ նա նման չէր այն գիտնականներին, որոնք իրենց ամբողջ կյանքում զբաղվում են հետաքրքրական նյութեր ժողովելով, ստիպված են լինում անցնել մի պրոբլեմից մի այլ պրոբլեմի և ի վերջո չեն կարողանում ծերության հասակում ամփոփել ու հրատարակել իրենց աշխատանքի արդյունքը։ Մանուկ Աբեղյանը, բարեբախտաբար, կարողացել է իր գիտական աշխատանքն այնպես դասավորել, որ այսօր հրապարակի վրա են, կարելի է ասել, նրա բոլոր կարևորագույն աշխատությունները։

Նա մի խոշոր գիտնական էր, որը իրոք վիթխարի ժառանգություն է թողել մեզ, և մեր, հայոց գրականությամբ զբաղվողներիս պարտքն է յուրացնել այդ ժառանգությունը, Աբեղյանի նման հետևողականորեն տոկուն ու անդադրում աշխատել այն պրոբլեմների լուծման վրա, որոնք դեռ անլուծելի կամ սակավ ուսումնասիրված են մնացել։ Միայն դրանով կարող ենք մենք լրջորեն արտահայտել մեր հարգանքն ու սերը մեր մեծ ուսուցչի հանդեպ, որը ականավոր գիտնական լինելով հանդերձ նաև շատ լավ մարդ էր բառիս ամենաազնիվ իմաստով։

Իհարկե, մարդ լինելով անսխալական չէր Մանուկ Աբեղյանը և նա ունեցել է նաև թերություններ։ Սակայն այնքան մեծ է Մանուկ Աբեղյանի թողած գրական, մեզ համար ուսումնասիրության ու լուրջ աշխատանքի աղբյուր ժառանգությունը, որ նրա ունեցած մասնավոր թերությունները բնավ չեն նվազեցնում այդ ժառանգության արժեքը, և մենք միայն անհուն երախտագիտության զգացմունքով կարող ենք հիշել նրա անունը։

ՀԱԱ Հիմնարար Գիտ. Գրադ.
220031475

(204)

ԳԻՆԸ 3 Ռ.

A II 31475